

GEEN DEMOKRATIE ZONDER SOCIALISME: OVER DE ACTUALITEIT VAN KARL MARX

1 mei-lezing door René Gabriëls voor de
PvdA

1. KRITIEK VAN DE POLITIEKE ECONOMIE

Wat is de achtergrond van Marx' analyse van het kapitalisme?

2. ZONDVLOED EN VERVREEMDING

Waarom deugt het kapitalisme niet?

3. DUURZAAMHEID EN DEMOCRATIE

Wanneer komt het kapitalisme aan zijn einde?

1. KRITIEK VAN DE POLITIEKE ECONOMIE

DE VRIJHEID VAN HET INDIVIDU

- Karl Marx was iemand die streed voor de vrijheid.
- Hij was niet de enige die dat deed.
- **Liberalen** wijzen terecht op het belang van de **negatieve vrijheid** van het individu > **vrij** zijn **van** inmenging van derden met iemands leven.
- Daarom strijden zij bijvoorbeeld tegen repressie.
- **Socialisten** wijzen terecht op het belang van de **positieve vrijheid** van het individu > **vrij** zijn **om** iets te kunnen doen.
- Daarom strijden zij bijvoorbeeld tegen uitbuiting.
- Marx > democratie zonder socialisme is onmogelijk.

POLITIEK VERRAAD

- Op grond van het gemaakte onderscheid kan het politieke landschap in Nederland in kaart worden gebracht.
- De politieke situatie in Nederland > de liberalen hebben het liberalisme en de sociaaldemocraten de sociaaldemocratie verraden.
- Het verraad van de neoliberalen > de vrijheid van inmenging met het leven door derden is bij sommige individuen groter dan bij andere individuen (voorbeeld: disproportionele aantasting van de privacy).
- Het verraad van de sociaaldemocraten > de vrijheid om iets te kunnen doen is tegelijkertijd bij sommige individuen toegenomen en bij andere individuen afgenomen (voorbeeld: grotere kloof tussen arm en rijk).

GRAFDELVERS

- Volgens Marx is de ondergang van het kapitalisme onvermijdelijk: “Door de ontwikkeling van de grote industrie wordt het fundament onder de voeten van de bourgeoisie weggetrokken waarop zij produceert en de producten in haar bezit brengt. Ze produceert vooral haar eigen grafdelvers.”
- Hopelijk komt het kapitalisme snel tot een einde omdat het verantwoordelijk is voor drie met elkaar samenhangende problemen:
 1. De groeiende sociaaleconomische ongelijkheid.
 2. De onomkeerbare vernietiging van de natuur.
 3. De teloorgang van de democratie en het schenden van mensenrechten.

THEORIE EN PRAKTIJK

- Marx is actueel, omdat hij theoretische middelen levert om voornoemde problemen beter te begrijpen.
- Omdat de theoretische middelen die hij aandraagt niet alleen zaligmakend zijn, moet worden nagegaan waarin ze tekort schieten en aanvulling behoeven.
- Theorieën zijn behulpzaam bij het interpreteren, verklaren en beoordelen van fenomenen in de werkelijkheid.
- Marx verbindt zijn theoretische exercities met de praktijk > “De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd, maar het gaat erom de wereld te veranderen.”
- Dat hij de daad bij het woord voegt, blijkt uit zijn levensloop.

KARL MARX

KORTE BIOGRAFIE:

- 1818: geboren op 5 mei in Trier.
- 1830-1835: Friedrich-Wilhelm gymnasium.
- 1835-1840: studeerde rechten, geschiedenis en filosofie in Bonn en Berlijn.
- 1841: promotie in de filosofie.
- 1842 - 1843: redacteur van de 'Rheinische Zeitung für Politik Handel und Gewerbe'.
- 1843: trouwt Jenny von Westphalen.
- 1843 - 1845: verblijf in Parijs.
- 1845 – 1848: verblijf in Brussel.
- 1847: eerste congres van de 'Bund der Kommunisten'.
- 1848 - 1849: uitgever van de 'Neue Rheinische Zeitung' in Keulen.
- 1849: emigratie naar London.
- 1864: oprichting van de International Labour Association ('Eerste Internationale').
- 1879: intens contact met de Duitse arbeidersbeweging.
- 1883: gestorven op 4 maart.

BELANGRIJKE PUBLICATIES

- *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (1844).
- *Zur Judenfrage* (1844).
- *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* (1846).
- *Deutsche Ideologie* (1845).
- *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848).
- *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (1852).
- *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (1867).
- *Das Kapital* (1865)

INTELLECTUEL ACHTERGROND

- Voor een niet-moralistische filosofie die rekenschap geeft van de huidige stand van de economische analyse, put Marx uit zeer uiteenlopende intellectuele bronnen.
- De belangrijkste bronnen zijn:
 1. Filosofie van de geschiedenis > de dialectische methode van Georg Friedrich Hegel (1770-1831).
 2. Godsdienstfilosofie > het materialisme van Ludwig Feuerbach (1804-1872).
 3. Sociale filosofie > utopische denkers als Thomas More (1478-1535), Claude Henir Saint-Simon (1760-1825) en Charles Fourier (1772-1837).
 4. Politieke economie > economen als Adam Smith (1723-1790) en David Ricardo (1772-1823).

FILOSOFIE VAN DE GESCHIEDENIS

- Van Hegel leert Marx het dialectische verloop van de geschiedenis > tegenstellingen vormen de basis van historische ontwikkelingen.
- In tegenstelling tot Hegel en andere vertegenwoordigers van het Duitse idealisme vindt hij niet dat tegengestelde ideeën, maar tegengestelde belangen de drijvende kracht in de geschiedenis vormen.
- Daarom zegt Marx: “Tot nu staat de geschiedenis in het teken van de strijd tussen de klassen.”
- Marx is geen determinist > weliswaar wijst hij op economische structuren die het handelen van mensen achter hun rug om bepalen, maar zij kunnen door hun handelingen deze structuren tot op zekere hoogte veranderen.

GODSDIENSTFILOSOFIE

- Van Feuerbach leert Marx dat de ideeën die door godsdiensten worden vertolkt het product zijn van de materiële omstandigheden waarin mensen verkeren > het beeld dat van god wordt geschapen, is een projectie die voortvloeit uit de materiële nood waarin mensen verkeren.
- Feuerbach levert echter niet de intellectuele middelen om die nood te verklaren.
- Marx zegt het zo: “De religieuze nood is aan de ene kant de uitdrukking van de werkelijke nood en aan de andere kant het protest tegen de werkelijke nood. De religie is de zucht van de in benauwenis verkerende creatuur, het gemoed van een harteloze wereld, zoals zij de geest van de geestloze toestanden is. Zij is de opium van het volk.”

SOCIALE FILOSOFIE

- Van de utopisch socialisten leert Marx wat er niet deugt aan de samenleving en het besef dat een andere wereld mogelijk is.
- Marx kritiseert dat hun sociale filosofie de emancipatie in de weg staat, ook al is die goed bedoeld.
- Met goede bedoelingen – vaak stoelend op barmhartigheid - kan veel schade worden berokkend.
- Daarom stelt Marx tegenover *Filosofie van de armoede* (1946) van Pierre-Joseph Proudhon (1809-1965) zijn *Armoede van de filosofie* (1847).
- Belangrijkste verwijt van Marx > Proudhon vervalt tot morele verontwaardiging en laat het na om een grondige economische analyse van het kapitalisme te maken.
- Bovendien > Marx kritiseert Proudhons nostalgisch verlangen naar de verloren tijd van de ambachtelijke productie ten tijde van de Middeleeuwen.

POLITIEKE ECONOMIE

- Marx leert veel van politiek economen als Smith en Ricardo.
- Maar hij kritiseert ook hun politieke economie, omdat ze uiteindelijk niet behulpzaam om het kapitalisme goed te doorgronden.
- Hij beschouwt *Het Kapitaal* – met als ondertitel Kritiek van de politieke economie – ook als wetenschapskritiek.
- Zo schrijft Marx in 1862 in een brief aan Ludwig Kugelmann dat het gaat om een “wetenschappelijke poging om een wetenschap te revolutioneren.”
- Volgens Marx moet de politieke economie zich niet blind staren op marktprocessen, maar ze relateren aan klassenconflicten en machtsverhoudingen.

RADICALE KRITIEK

- Wie met een emancipatorisch oogmerk marktprocessen en andere processen relateert aan klassen- en machtsconflicten, keert zich tegen de mainstream wetenschap die met haar onderzoek de status quo reproduceert.
- Mainstream economie doet dat, omdat ze modellen ontwikkelt die zich geen rekenschap geven van de inbedding van marktprocessen in een samenleving vol met klassen- en machtsconflicten.
- Mainstream sociologie doet dat door de samenleving te identificeren met de natiestaat en niet de hele wereld.
- Radicale kritiek impliceert 1) pretentie en werkelijkheid tegen elkaar uit te spelen (ideologiekritiek) en 2) de ware oorzaken van de wereldwijde misère te onderzoeken.

2. ZONDVLOED EN VERVREEMDING

KAPITALISME

- Kapitalisme is een omstreden begrip.
- Het is een begrip dat wordt gebruikt om daarmee 1) een hele samenleving *en* 2) een specifieke organisatie van de economie te karakteriseren.
- Het meest vruchtbaar is het begrip te reserveren voor een specifieke organisatie van de economie, omdat dat de mogelijkheid geeft te analyseren in hoeverre de economie als deel van de samenleving andere delen penetreert > economisering van de leefwereld.
- Kapitalisme > een economisch systeem dat is gebaseerd op het investeren van geld met de verwachting winst te maken.
- Kapitaal is geld dat wordt of kan worden geïnvesteerd om er meer geld uit te maken.
- In het kapitalisme is de productie gebaseerd op loonarbeid.

LOONARBEID

- Volgens Marx is het centrale conflict in de moderne samenleving dat tussen de eigenaars van kapitaal (zij die beschikken over de productiemiddelen) en degenen die hun arbeid verkopen tegen loon.
- *De jure* is loonarbeid vrij, maar *de facto* niet > arbeiders kunnen zelf de keuze maken of en voor wie zij werken, maar kunnen niet (over)leven zonder betaald werk en bezitten niet de mogelijkheid om het productieproces serieus te beïnvloeden en worden ook nog eens onderworpen aan de controle van werkgevers.
- Belangrijke vraag: welke ideologieën ondersteunen het kapitalisme?
- Tegenwoordig is dat de meritocratische ideologie

GEBRUIKSWAARDE EN RUILWAARDE

- Centrale intuïtie van Marx > de relatie tussen de waarde van een product en het prijskaartje dat eraan hangt is irrationeel.
- Waren > dingen die geproduceerd worden om ze tegen een bepaalde prijs te ruilen op de markt.
- Zij hebben zowel een gebruikswaarde als een ruilwaarde (=prijs).
- In hoeverre corresponderen beide met elkaar?
- Marx probeert in *Das Kapital* deze vraag te beantwoorden door na te gaan hoeveel arbeid in de productie van bepaalde waren is geïnvesteerd.

ARBEIDSWAARDELEER

- De waarde van een waar wordt bepaald door de hoeveelheid arbeid die is vereist om het te maken.
- Wanneer waren tegen elkaar geruild worden dan, moeten ze in feite iets gemeen hebben > de arbeid die erin is geïnvesteerd.
- In het kapitalisme gaat het echter niet alleen om het ruilen van waren, maar ook om het investeren van kapitaal om er winst mee te maken.
- Alleen de uitbuiting van de arbeider maakt dat mogelijk.
- De geproduceerde meerwaarde gaat grotendeels in de zakken van de kapitalist.

SOCIAALECONOMISCHE ONGELIJKHEID

- De meerwaarde wordt tegenwoordig overal ter wereld voortgebracht door economische globalisering > de zoektocht naar nieuwe markten ten behoeve van de accumulatie van kapitaal.
- Daardoor stijgt de sociaaleconomische ongelijkheid tussen en binnen landen.
- In Nederland is 8,2 procent van de ruim 7,2 miljoen huishoudens arm.
- Terwijl in de jaren negentig de rijkste 1 procent 3 procent van alle inkomens ontving is dat percentage in 2014 opgelopen tot 5 procent.
- Socioloog Stephan Lessenich merkt terecht op dat de zondvloed niet *na* ons komt, maar reeds *naast* ons bestaat

NIEUWE SLAVERNIJ

- De meeste mensen denken dat slavernij is afgeschaft.
- Er zijn echter goede redenen om van nieuwe slavernij te spreken.
- Oude en nieuwe slavernij hebben gemeen dat ze zijn gebaseerd op geweld (of de dreiging ermee) en uitbuiting.
- Volgens Kevin Bayles zijn er twee eigenschappen van nieuwe slavernij:
 1. Slaven zijn ter beschikking (disposable).
 2. Slaven zijn goedkoop.
- Bijvoorbeeld een slaaf die op het veld werkte en in 1850 omgerekend 40.000 kostte, kost nu 100 dollar.
- Schattingen: 12 miljoen (ILO) en 27 miljoen (Bales).

VERVREEMDING

- Karl Marx gebruikt Hegels concept vervreemding om diverse fenomenen van het kapitalisme te analyseren.
- De harde kern van Marx' vervreemdingsbegrip wordt uitstekend door Erich Fromm (1900-1980) samengevat > “that man does not experience himself as the acting agent in his grasp of the world, but that the world (nature, others and himself) remains alien to him.”
- Marx verbindt vervreemding vooral aan de ver doorgevoerde arbeidsdeling in het kapitalisme.

DEPRESSIE EN BURN-OUT

- Veel mensen ervaren de relaties die ze met andere mensen en dingen onderhouden als zijnde vreemd > zij hebben het gevoel dat ze niet doen wat zij in feite willen doen.
- Zij beschouwen andere mensen als concurrenten en zichzelf als accu's.
- Indicatoren voor de huidige vervreemding > depressie en burn-out.
- Deze problemen worden door psychologen en human resource managers geïndividualiseerd > de structurele oorzaken staan niet ter discussie.
- Eva Illouz beweert in *Cold Intimacies. The Making of Emotional Capitalism* (2007) dat vervreemding te wijten is aan de nog steeds dominante romantische gedachte dat liefde niet verenigbaar is met het kille strategische denken dat het kapitalisme van mensen verlangt.

3. DUURZAAMHEID EN DEMOCRATIE

INCOMPATIBILITEITEN

- Menig dictator heeft zijn mensonterende handelen gerechtvaardigd met een vingerwijzing naar Marx.
- Het valt niet te ontkennen dat Marx er dikwijls naast zat.
- Toch levert hij nog voldoende theoretische middelen die behulpzaam zijn om de problemen van de huidige tijd te analyseren.
- Voor de diagnose van de problemen is hij vruchtbaarder dan voor de therapie.
- Niet alleen zijn analyse van de sociaal-economische ongelijkheid en vervreemding is relevant, maar ook dat hij wijst op twee incompatibiliteiten > zowel kapitalisme en duurzaamheid als kapitalisme en democratie zijn onverenigbaar met elkaar.

ANTROPOCEEN

- Op 29 augustus 2016 stelden geologen tijdens het *International Geological Congress* in Kaapstad officieel vast dat sinds het midden van de twintigste eeuw sprake is van een nieuw geologisch tijdperk.
- Het antropoceen is een geochronologisch tijdperk dat het holocene aflost en zich kenmerkt door de onomkeerbare invloed van het menselijke handelen op de biodiversiteit, de bodem, het gesteente en de atmosfeer.
- Geologen twijfelen er niet over dat toekomstige generaties over duizenden van jaren de sporen van eigentijdse generaties in de bodem en het gesteente kunnen vinden.
- De vraag is of de mens tijdens het antropoceen ophoudt te bestaan, en daarmee de grafdelver van het kapitalisme wordt.

UITBUITING VAN DE NATUUR

- Sommige wetenschappers trekken het praten in termen van antropoceen in twijfel, en vragen zich af of niet beter gesproken kan worden van een kapitaloceen.
- Zie: Jason W. Moore (ed.) (2016) Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism.
- Hoe dan ook, het kapitalisme heeft het grootste stempel gedrukt op het ontstaan van het antropoceen.
- Marx wijst erop dat de wijze waarop in het kapitalisme vorm wordt gegeven aan de stofwisseling met de natuur niet alleen leidt tot de uitbuiting van de mens, maar ook tot de uitbuiting van de natuur.
- De kapitalistische productiewijze is ervoor verantwoordelijk dat “ze tegelijkertijd de bronnen van alle rijkdom ondergraaft: de aarde en de arbeider.”

UITPUTTING VAN DE GROND

- In tegenstelling tot de mainstream economie verdisconteert Marx de gevolgen die het kapitalisme voor het milieu heeft.
- De grootindustrie en de agrarische industrie vernietigen de grond waarvan de mens moet leven: *“De grootindustrie en de industrieel bedreven grootschalige landbouw werken samen. Wanneer ze zich oorspronkelijk daardoor onderscheiden dat de eerste meer de arbeidskracht, en derhalve de natuurkracht van mensen, de laatste meer direct de natuurkracht van de grond verwoesten en ruïneren, zo reiken ze elkaar later in hun ontwikkeling de hand doordat het industriële systeem ook de landarbeiders verzwakt, en de industrie en handel op hun beurt de landbouw de middelen levert voor de uitputting van de grond.”*
- Het kapitalisme leidt ertoe dat de mens onvermijdelijk stuit op de ecologische grenzen van de economische groei.

HET VERMEENDE HET EINDE VAN DE GESCHIEDENIS

- Na de val van de Berlijnse muur proclameerde Francis Fukuyama het einde van de geschiedenis > tot het einde der tijden zouden kapitalisme en democratie in harmonie met elkaar voortleven.
- Het Chili van Pinochet en het huidige China laten echter zien dat kapitalisme en dictatuur goed met elkaar in de pas kunnen lopen.
- Marx vindt dat het kapitalisme en democratie onverenigbaar zijn.
- Een democratie is volgens Marx een hogere maatschappijvorm die stoelt op “het basisprincipe van de volledige ontwikkeling van elk individu.”

KAPITALISME ZONDER DEMOCRATIE

- Vanwege de grote sociaaleconomische ongelijkheden voldoet het kapitalisme niet aan democratische principes.
- Er is pas sprake van democratie als de mens bevrijd is van elke vorm van heerschappij door anderen, dus ook de kapitalistische heerschappij.
- De sociaaleconomische ongelijkheden zijn er debet aan dat de representatie en politieke participatie van sommige delen van de bevolking veel te wensen overlaat.
- De Duitse socioloog Armin Schäfer laat op grond van empirisch onderzoek zien dat de toename van de sociaaleconomische ongelijkheid ertoe heeft geleid dat de hogere klasse beter in de politiek is vertegenwoordigd dan de lagere klasse.

POST-DEMOCRATIE

- De toegenomen armoede te maken met de transformatie van een *state-embedded market* in een *market-embedded state*.
- Daardoor hebben nationale overheden steeds minder stuurkracht en kunnen politici sommige beloftes niet of nauwelijks waarmaken.
- Democratie (regering door en voor het volk) impliceert dat burgers de mogelijkheid hebben om serieus invloed uit te oefenen op besluiten die door anderen worden genomen en van invloed zijn op de kwaliteit van hun leven.
- Colin Crouch introduceerde het begrip post-democratie > het neoliberalisme heeft een politieke en economische elite voortgebracht die zich meer bekommert om de belangen van de rijken dan die van gewone burgers.

OPKOMEND NATIONALISME

- Door toedoen van het neoliberalisme is in veel landen een politiek klimaat ontstaan waar populistische partijen zich expliciet tegen 'Brussel' keren en een nationalistische ideologie vertolken, zoals onder meer het Vlaams Belang in België, de Alternative für Deutschland in Duitsland, het Front National in Frankrijk, de UK Independence Party in Groot-Brittannië, Jobbik in Hongarije, de PVV in Nederland, de FPÖ in Oostenrijk, de Solidarna Polska Partij in Polen en de Sverigedemokraterna in Zweden.
- In plaats van verzet tegen het neoliberalisme is er sprake van populisme en een daarop stoelende haat tegenover vreemdelingen.

DE STEM VAN HET VOLK

- Populisme (lat. Populus > volk) > politiek die zich tegen het establishment ('Den Haag', 'Brussel') keert en claimt de meerderheid van het volk te representeren.
- Elementen van het populisme:
 1. Kritiek op het politieke establishment.
 2. De pretentie tot uitdrukking te brengen wat 'gewone mensen' (bijvoorbeeld Henk en Ingrid) willen.
 3. 'Gewone mensen' vormen de maat van alle dingen.
 4. Een retoriek die berust op de dichotomie: 'wij' versus 'zij'.
 5. Een pleidooi voor directe vormen van democratie.
 6. Het belang van een charismatisch leider.

LEIDENDE CULTUUR

- Voor een goed begrip van het populisme is het van belang een onderscheid te maken tussen etnos en demos.
- Etnos > een politieke gemeenschap met een gedeelde culturele identiteit.
- Demos > een politieke gemeenschap met gedeelde politieke waarden (bijvoorbeeld mensenrechten).
- Populisten benadrukken het belang van etnos > zij vinden bijvoorbeeld dat de zogenaamde joods-christelijke cultuur de leidende cultuur (*Leitkultur*) voor de EU moet vormen.
- Vreemdelingen die een daarvan afwijkende cultuur hebben, moeten zich assimileren aan de leidende cultuur.
- Veel populistten beschouwen de verschillen tussen culturen als de belangrijkste oorzaak van problemen.

EEN GEVAARLIJKE ILLUSIE

- De neoliberale vorm van kapitalisme is de voedingsbodem voor het populisme.
- Illusie > het populisme kan de tekorten van het neoliberalisme compenseren door te focussen op culturele verschillen en het veronachtzamen van sociaal-economische verschillen.
- Het populisme voorziet in een soort religie – een opgeklopt nationalisme - die ten koste van anderen zorgt voor een gemeenschapsgevoel.
- Door het benadrukken van culturele verschillen (bijvoorbeeld Joods-Christelijke waarden versus Islamitische waarden) wordt burgers die dezelfde culturele identiteit hebben het gevoel gegeven erbij te horen.

HAAT TEGENOVER VREEMDELINGEN

- Veel burgers die op bijvoorbeeld Viktor Orban, Marine Le Pen of Geert Wilders stemmen, hebben niet in de gaten dat de problemen waarmee ze worstelen vooral veroorzaakt worden door het neoliberalisme en niet door vreemdelingen.
- Hun ressentiment wordt vaak vertaald in haat tegenover vreemdelingen in plaats van verzet tegen het neoliberalisme.
- Zij zien ook niet dat hun problemen alleen op een transnationaal niveau (EU, Verenigde Naties, etc.) serieus aangepakt kunnen worden.

NIEUW FASCISME

- Het neoliberalisme vaart voorlopig wel bij het populisme.
- De combinatie van populisme en neoliberalisme is echter de grootste bedreiging voor de vrijheid van burgers.
- Daarom moeten alle politieke krachten ter wereld worden gemobiliseerd om er een eind aan te maken.
- Wordt daar geen eind aan gemaakt, dan bestaat het gevaar van een nieuw fascisme dat weliswaar anders zal zijn dan dat in het begin van de vorige eeuw, maar daarom niet minder gevaarlijk.
- Armoedebestrijding en meer democratie zijn de belangrijkste middelen om een nieuw fascisme te vermijden.

HET EINDE VAN HET KAPITALISME

- De strijd tegen niet te rechtvaardigen vormen van sociaaleconomische ongelijkheid en de democratisering van de samenleving zijn klassieke sociaaldemocratische thema's.
- Het einde van de sociaaldemocratie kan alleen afgewend worden als deze thema's weer serieus worden opgepakt.
- De sociaaldemocratie zal daarvoor tegen het neoliberalisme moeten strijden.
- Alleen als de neoliberale vorm van kapitalisme aan zijn einde komt, kan er sprake zijn van sociale rechtvaardigheid en democratie.
- Van Marx kunnen de sociaaldemocraten leren dat democratie zonder socialisme onmogelijk is